

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського

СЛАВІСТИЧНА ЗБІРКА

Випуск III

Київ – 2017

Редакційна колегія:

д. іст. н. Г.В. Папакін (голова); к. іст. н. О.О. Маврін (заступник голови); д. іст. н., проф. Ю.А. Мицик; д. іст. н., проф. В.М. Піскун; д. іст. н. І.Б. Гирич; д. іст. н. В.В. Корнієнко; д. іст. н. О.А. Однороженко; д. іст. н., проф. Н.І. Миронець; д. іст. н. О.О. Ковальчук; д. іст., проф. Р. Ковальчик (м. Лодзь, Республіка Польща); к. іст. н. Д.В. Бурім; к. іст. н. І.О. Каневська; к. іст. н. А.В. Стародуб; к. іст. н. Н.О. Сінкевич (м. Тюбінген, ФРН); к. іст. н. Г.В. Потульницький; к. іст. н. Д.С. Гордієнко.

Славістична збірка.

Вип. III: Збірка статей за матеріалами Третього Міжнародного славістичного колоквиуму. До 90-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, професора Павла Степановича Соханя (1926–2013). До 25-річчя заснування Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ, 18 листопада 2016 р.) / За редакцією Д. Гордієнка та В. Корнієнка. – К., 2017. – 392 с., іл.

ISSN 2522-462X

За редакцією

Дмитра Гордієнка та Вячеслава Корнієнка

Матеріали збірки охоплюють досить широке коло слов'янознавства. Насамперед це публікації, присвячені відомому українському славісту, творцю сучасної української археографії члену-кореспонденту Національної академії наук України Павлу Степановичу Соханю. Значний блок складають публікації джерел, досліджень, присвячених сучасному джерелознавству в сфері слов'янознавства, історіографічні дослідження, матеріали з історія європейського слов'янознавства. Низка статей присвячена актуальним питанням вивчення історії та культури слов'янських країн.

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 22716–12616Р від 04.05.2017)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 7 від 21.11.2017)

ISSN 2522-462X

© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2017
© Д. Гордієнко, 2017
© В. Корнієнко, 2017
© Автори статей, 2017

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЧЕСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ БОГЕМІСТИКИ

Упродовж останніх десятиліть в українській історіографії спостерігається поживлений інтерес до вивчення минулого багатьох слов'янських народів, передусім болгар, поляків, чехів, словаків, лужицьких сербів та ін. Якщо в доробках вітчизняних учених раніше переважало дослідження проблем нової та новітньої історії цих народів, то зараз значна увага приділяється також добі Середньовіччя. І хоча українська медієвістика на тлі загальноєвропейської робить тільки перші кроки, відрадно констатувати, що рух цей не припиняється і поступ є зримим. Свідченням цього є, зокрема, праці українських науковців, присвячені історії середньовічної Чехії. Їх автори намагаються охопити як весь спектр проблем суспільно-культурного та політичного розвитку Чеської держави упродовж IX–XV ст., так і зосередитися на окремих, часто дискусійних, питаннях, які з різних (об'єктивних чи суб'єктивних) причин оминають провідні чеські медієвісти.

Розвиток славістики неможливий без підготовки фахівців. Важливим етапом у цьому напрямку є навчальні посібники. З початком 2000-х років з'являються вишівські навчальні посібники і тексти лекцій для студентів. Саме в них чи не вперше було відображено й нові підходи щодо вивчення історії середньовічної Чехії.

Так, у 2001 р. за редакцією проф. В. Ярового було підготовлено навчальний посібник, який репрезентує погляди українських науковців на історію західних і південних слов'ян з давніх часів до XX ст.¹ Питання історії середньовічної Чехії тут висвітлено у двох лекціях. Їх авторами є доцент В. Шумило та професор В. Яровий. Дослідники спільно підготували лекцію “Становлення та розвиток Чеського королівства (IX–XIV ст.)”. Вони висвітлили такі питання: утворення держави Пршемисловичів, Чеське королівство у XIII ст., його соціально-економічний розвиток та міське життя, політична ситуація в країні у першій третині XIV ст., землі Чеської корони за правління Карла IV Люксембурга². Другу лекцію – “Гуситський

¹ *Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навчальний посібник* за ред. В.І. Ярового, К. (Либідь) 2001, 632 с.

² В.І. Яровий, *Лекція 8. Становлення та розвиток Чеського королівства (XI–XIV ст.)*, *Історія західних і південних слов'ян...*, с. 131–148.

рух. Занепад чеської державності (XV – перша половина XVII ст.)” – розробив В. Яровий. Він, зокрема, простежив процес наростання кризових явищ у чеському суспільстві й зародження гуситського руху, висвітлив хід гуситської революції і перебіг гуситських воєн, проаналізував суспільно-економічний розвиток чеських земель та їх становище під владою Габсбургів, розглянув особливості чеської середньовічної культури³.

У 2001 р. під егідою Львівського національного університету імені І. Франка було опубліковано перше в Україні ґрунтовне видання – історію Центрально-Східної Європи від найдавніших часів до сучасності, де стисло відображено й історичне минуле чеського народу. Матеріали з історії середньовічної Чехії до цього видання підготували такі українські вчені, як доцент ЛНУ ім. Івана Франка Юрій Овсінський (виникнення Давньочеської держави)⁴ та працівник Інституту української археографії і джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, професор Володимир Потульницький (Чеські землі в XI–XIV ст. Чеське королівство)⁵.

В українській богемістиці робляться перші кроки і щодо оприлюднення джерел. Ідеться про “Хрестоматію з історії західних та південних слов’ян”, яка хронологічно охоплює давню й середньовічну добу. Видання підготовлено вченими Київського національного університету ім. Т. Шевченка за редакцією професора В. Ярового. Джерела з історії середньовічної Чехії впорядкувала доцент С. Мотрук. Тут містяться уривки з наративних джерел (“Чеської хроніки” Козьми Празького, “Чеської хроніки” Пршибика Пулкави, “Гуситської хроніки” Лаврентія з Бржезової, “Старі чеські літописи”, “Хроніки” Сікста з Оттерсдорфа), з князівських, королівських, єпископських та монастирських грамот, правових пам’яток (“Статутів” Бржетислава I, “Статутів Конрада Оти”, законника “Маєстас Кароліна”, “Викладу чеського земського права” Андрія з Дуби, “Про права суди та дошки землі Чеської...”), а також урбаріїв, творів і листів з гуситської доби, ухвал чеського сейму, праць Яна Амоса Коменського.

Джерельний матеріал поділено на п’ять тем – “Становлення чеської державності”, “Чеське королівство в XIII–XIV ст.”, “Гуситський

³ В.І. Яровий, *Лекція 8. Становлення та розвиток Чеського королівства (XI–XIV ст.)*, с. 149–171.

⁴ Ю. Овсінський, *Виникнення нових держав на Балканах, в Подунав’ї та Прибалтиці*, Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів за ред. Л. Зашкільняка, Л. (Львівський національний університет імені Івана Франка) 2001, с. 47–70.

⁵ В. Потульницький, *Виникнення і розвиток середньовічних монархій*, Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів за ред. Л. Зашкільняка, Л. (Львівський національний університет імені Івана Франка) 2001, 83–109.

рух (1400–1471)”, “Чехія в Ягеллонську добу (1471–1526)”, “Чеські землі у складі Габсбурзької монархії (XVI – перша половина XVII ст.)”⁶. Загалом, джерела підібрано дуже вдало. На жаль, більшість джерел перекладено з російськомовних видань, що в принципі є грубим порушенням канонів теорії та практики перекладу. Було б краще готувати їх на основі латиномовних та чеськомовних публікацій джерел.

У суто науковому плані найбільш докладно в сучасній українській богемистиці досліджено період правління першої чеської династії – Пршемисловичів. Історичні студії охоплюють добу виникнення та становлення Чеської держави Пршемисловичів у другій половині IX ст., а також її подальший суспільно-політичний розвиток в умовах протистояння зі Священною Римською імперією аж до першої третини XIII ст. У цьому напрямку працюють Діана Мокрянин та Ігор Ліхтей.

Так, Д. Мокрянин вивчає вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на процес розбудови Чеського князівства у X ст.⁷ Натомість І. Ліхтей досліджує політичний розвиток Чеської держави від її зародження як князівства, що перебувало в залежності від Великої Моравії, до початку XIV ст., коли Пршемисловичі, здобувши спадковий королівський титул, намагалися реалізувати універсалістські ідеї у центральноевропейському регіоні. Еволюція державотворчих процесів у чеських землях знайшла відображення у багатьох працях ученого. У цьому контексті заслуговує на увагу ґрунтовна монографія І. Ліхтея, в якій висвітлено процес консолідації Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу в роки правління третього чеського короля Пршемисла Отакара I (1197–1230). Діяльність цього непересічного чеського державця розглядається на тлі наростання кризових явищ у Священній Римській імперії, що було

⁶ *Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян (Давня доба, Середньовіччя): навчальний посібник* за ред. В.І. Ярового, К. (Либідь) 2011, с. 278–321.

⁷ Д.М. Мокрянин, *Династичне протистояння між Пршемисловичами та Славниковичами у контексті становлення Чеської держави (70–90-ті роки X ст.)*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 24 (2010) 106–110. Д.М. Мокрянин, *Зміцнення польсько-чеського союзу та загострення протиріч з Німецькою імперією наприкінці X ст.*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 26 (2011) 121–127. Д.М. Мокрянин, *Місійна діяльність Св. Войтеха Славниковича після вигнання з чеських земель (995–997 рр.)*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 27 (2011) 232–237. Д.М. Мокрянин, *Політичні зміни у Центральній Європі в першій половині X ст. та їх вплив на характер чесько-німецьких відносин*, Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Наук. зб. за ред. Лендьял М., Ліхтей І., Стряпко А. Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2013, с. 18–19.

пов'язано з боротьбою за владу між представниками двох ворогуючих династій – Штауфенів і Вельфів⁸.

Активно вивчається в українській історіографії постать найбільш визначного чеського короля – Пршемисла Отакара II (1253–1278), особливо докладно простежується його зовнішня політика. Він, як відомо, був внуком Пршемисла Отакара I. Вітчизняні медієвісти підготували як узагальнюючі нариси про універсалістські тенденції у зовнішній політиці Пршемисла Отакара II⁹, так і окремі студії, присвячені дослідженню перебігу боротьби цього правителя за спадщину Бабенбергів, а також його протистояння з угорським королем Белою IV та німецьким володарем Рудольфом I Габсбургом.

Як відомо, 15 червня 1246 р. у битві з угорцями на р. Лейті біля Вінер-Нейштадта загинув австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг (1230–1246), що мав прізвисько – Войовничий. Він не залишив після себе прямих спадкоємців і в Австрії запанувало міжвладдя. Після загибелі Фрідріха II Бабенберга з цієї давньої династії залишилися тільки дві представниці жіночої статі: Гертруда – донька Генріха Бабенберга, старшого брата герцога Фрідріха Войовничого, і Маргарита – старша сестра останнього і вдова німецького короля Генріха (VII) Штауфена (1220–1235).

У такій ситуації першим претендентом на спадщину Бабенбергів виявився син чеського короля Вацлава I – Владислав, який ще в травні 1246 р. одружився з Гертрудою. Проте чеський королевич так і не встиг перебрати владу над Австрійським герцогством, бо на початку січня 1247 р. несподівано помер. Після смерті молодого Владислава ці території стали ареною для протистояння кількох суперників.

У середині 1248 р. під тиском папи римського Іннокентія IV (1243–1254) Гертруда вийшла заміж за Германа VI Церінгена, маркграфа Баденського, який і став новим герцогом Австрії та Штирії. Однак у неспокійній Австрії Герман VI Церінген так і не зміг утвердити свою владу. Його становище виявилось хитким передусім через зростання могутності австрійської знаті. Не жив він у злагоді й із заздрісними сусідами. У жовтні 1250 р. Герман VI Церінген помер і питання правонаступництва Бабенбергів знову стало актуальним.

⁸ І. Ліхтей, *Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230)*: моногр., Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2011, 336 с.

⁹ І. Ліхтей, *Універсалістські тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Отакара II (1253–1278)*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 5 (2000) 67–75.

Восени 1251 р. в Австрію з військом вступив молодший син чеського короля Вацлава I маркграф Моравський Пршемисл Отакар II. Він одразу проголосив себе герцогом Австрійським і Штирійським. У лютому 1252 р. 20-літній Пршемисл Отакар II закріпив своє становище в Австрії шлюбом із сорокашестирічною Маргаритою Бабенберг, котра офіційно передала йому спадкові права на родинні маєтки.

Суперником Пршемисловичів у альпійській політиці вкотре став угорський король Бела IV, під опікою якого за велінням папи Іннокентія IV перебувала Гертруда. Тому угорський король вирішив віддати її за Романа — сина галицько-волинського князя Данила Романовича і таким чином втягнути останнього у війну за австрійську спадщину. Галицько-Волинський князь зустрівся з угорським королем в Австрії. Тут за участю Гертруди Бабенберг було оформлено договір, згідно з яким Роман Данилович отримував герцогські права на Австрію. Навесні 1252 р. у замку Гімберг під Віднем союз було скріплено шлюбом Романа Даниловича з овдовою Гертрудою Бабенберг. При цьому, очевидно, між Данилом Романовичем і Белою IV було досягнуто домовленість, згідно з якою угорський король мав допомагати Романові здобути Австрію.

Проблеми так званого австрійського “вузла” суперечностей у зовнішній політиці правителів Угорщини, Чехії й Галицько-Волинської держави вивчають такі українські історики, як член-кореспондент НАН України Микола Котляр¹⁰, професор Львівського національного університету імені І. Франка Леонтій Войтович¹¹, доценти Ігор Ліхтей¹² та Ілля Паршин¹³.

Заслужують на увагу міркування українських учених щодо причини втручання галицько-волинського князя Данила Романовича як союзника Бели IV в угорсько-чеське протистояння за спадщину Бабенбергів.

¹⁰ М.Ф. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, К. (Вид. дім “Альтернативи”) 1998, 280 с.

¹¹ Л. Войтович, *Союз галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст.*, Проблеми слов’язознавства 56 (2007) 47–56; В. Александрович, Л. Войтович, *Король Данило Романович*, Біла Церква (Видавець Олександр Пшонківський) 2013, с. 132–140 (п. 25. Боротьба за австрійську спадщину, який написав Л. Войтович).

¹² І. Ліхтей, *Австро-угорсько-чеське протистояння 30–50-х рр. XIII ст.*, Carpatica-Карпатика 21 (2003) 114–132; І. Ліхтей, *Боротьба Данила Романовича й Пршемисла Отакара II за австрійську спадщину*, Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.), Л. 2003, с. 75–84; І. Ліхтей, *Боротьба Чехії, Угорщини та Галицько-Волинської держави за Австрійське герцогство (20–50-ті рр. XIII ст.)*, Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. Zborník materiálův z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12–13 septembra 2002 v Prešove, Prešov 2003, с. 341–356.

¹³ І. Паршин, *Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів*, Дрогобицький краєзнавчий збірник [ред. Л. Тимошенко] 16 (2012) 40–48.

Зокрема М. Котляр вважає, що “пропонуючи Данилові зробити його сина австрійським герцогом, Бела IV твердо розраховував цим хитрим ходом у наступному взяти Австрію собі”. Задаючись риторичним питанням про мрії Данила Романовича щодо об’єднаної Русько-Австрійської держави, М. Котляр також вважає “його рішення розпочати австрійську кампанію стратегічним прорахунком”¹⁴.

Натомість Л. Войтович наголошує, що готуючись до боротьби з монголами, Данило Романович шукав підтримки у Західній Європі. Тож щоб мати легітимні підстави для цієї боротьби він і одружив сина Романа з Гертрудою Бабенберг¹⁵. При цьому Л. Войтович покликається на Івана Крип’якевича, який у свій час висловив припущення, що, можливо, галицько-волинський князь “захопився планом посадити одного із синів на австрійському престолі, щоб в часи загрози від ординців мати тут резерв для князівської сім’ї”¹⁶. На думку І. Паршина (учня Л. Войтовича), “ця версія якнайкраще збігається з поглядами руського літописця, котрий, прославляючи свого покровителя, двічі наголосив на тому, що жоден князь до Данила не ступав на Чеську землю”¹⁷.

В останні роки окремі українські медієвісти намагаються з’ясувати роль галицького правителя Лева Даниловича на завершальному етапі протистояння між Пршемислом Отакаром II й Рудольфом I Габсбургом. Так, Л. Войтович¹⁸ та І. Паршин¹⁹, спираючись на римовану хроніку Оттокара Штирійського, на хроніку продовжувача “Анналів Германа з Альтахау” та латиномовні джерела XV ст., спростовують версію російських учених Анатолія Флоровського та Володимира Пашуто про те, що галицький князь Лев Данилович у вирішальній битві, що відбулася 26 сер-

¹⁴ М.Ф. Котляр, *Op. cit.*, с. 280.

¹⁵ Л. Войтович, *Союз галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст.*, с. 55.

¹⁶ І.П. Крип’якевич, *Галицько-Волинське князівство*, К. (Наукова думка) 1984, с. 100.

¹⁷ І. Паршин, *Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів*, с. 42.

¹⁸ Л.В. Войтович, *Лев Данилович и загадки “австрійського узла” (1272–1278)*, *Rossica Antiqua* 2 (2011) 120–139; Л.В. Войтович, *Європейські лідери XIII ст.: Лев Данилович і Пшемисл II Оттокар*, *Проблеми слов’янознавства* 62 (2013) 9–22.

¹⁹ І. Паршин, *Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкрюті 1278 року (на основі “Hermannii Altaheensis annales”)*, *Науковий вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка. Історія* 21 (2012) 156–160. І. Паршин, *Галицько-чеський союз у битві при Дюрнкрюті 1278 року (на основі “Hermannii Altaheensis annales”)*, *Фортеця: збірник заповідника “Густань”* 2 (2012) 171–176. І. Паршин, *Участь Лева Даниловича у битві при Дюрнкрюті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття)*, *Княжа доба: історія і культура* 6 (2012) 187–193; І. Паршин, *Битва при Дюрнкрюті 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемисла II Оттокара*, *Rossica Antiqua* 1(5) (2012) 95–106. І. Паршин, *Галицькі війська у битві при Дюрнкрюті 1278 року: факти і здогади*, *Вісник Львівського університету. Серія Історія* 48 (2013) 45–60.

пня 1278 р. між Пршемислом Отакаром II і Рудольфом I Габсбургом при Дюрнкруті (на Моравському полі), став на бік останнього. Вони вважають, що Лев Данилович був союзником Пршемисла Отакара II і просто не зумів своєчасно надати йому допомогу.

Вивчаючи латиномовні хроніки, в яких висвітлюються події 1278 р., Л. Войтович звернув увагу на повідомлення сучасника подій, відомого теолога й папського посланця Томаса Тусці з Павії (бл. 1212–1284) про те, що напередодні вирішального зіткнення між Пршемислом Отакаром II та Рудольфом I Габсбургом спалахнуло неочікуване протистояння між русинами й валахами. Цей конфлікт, припускає вчений, могло спровокувати оточення угорського короля Ласло Куна (1262–1290), який був союзником Рудольфа I Габсбурга, аби в такий спосіб перешкодити галицькому князеві прибути на допомогу чеському королю у битві при Дюрнкруті²⁰.

Про негаразди, які спіткали Чеське королівство упродовж п'яти наступних років після загибелі Пршемисла Отакара II, розповідає у своїй монографії Ігор Ліхтей. На момент смерті Пршемисла Отакара II його спадкоємець, син Вацлав, мав лише 7 років, тож між родичами й союзниками – бранденбурзьким маркграфом Оттоном V Довгим і вроцлавським князем Генриком IV Пробусом – розпочалася боротьба за право опіки над ним, адже це обіцяло чималі вигоди. Долучився до процесу й Рудольф I Габсбург. У країні розпочалися внутрішні чвари, почастишали пограбування населення бандами найманців, захоплення королівських маєтків. Згодом супутником люду стає ще й голод, часто спалахують епідемії. Зовсім не випадково невідомий празький хроніст у назві твору, що описує ці жахливі події, вжив вислів “лихі літа”. Зрештою через 5 років, коли Оттон V Довгий отримав викуп і відпустив до Праги фактично утримуваного ним у неволі спадкоємця Вацлава II, – королівство стало на шлях подолання кризових явищ²¹.

В українській історичній славистиці вивчаються також окремі аспекти русько-чеських літературних та церковних відносин наприкінці раннього Середньовіччя. Показовою в цьому плані є наукова студія Євгена Кабанця про Києво-Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків X–XI ст.²² Дослідник простежує вплив культу св. Вацлава на фор-

²⁰ Л.В. Войтович, *Лев Данилович и загадки “австрийского узла” (1272–1278)*, с. 135–136.

Л.В. Войтович, *Європейські лідери XIII ст.: Лев Данилович і Пршемисл II Отокара*, с. 21.

²¹ І. Ліхтей, “...Лихі літа...”: криза чеської державності у 1278–1283 роках, Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2015, 104 с.

²² Є. Кабанець, *Печерський монастир і походження русько-чеських літературних зв'язків найдавнішого часу*, Хроніка 2000. Український культурологічний альманах 25–26 “Україна-Чехія”, ч. 1 (1999) 58–75.

мування культу святих-мучеників Бориса і Гліба, які загинули за схожих обставин. На думку Є. Кабанця, найдавнішим документально датованим свідченням чесько-руських зв'язків є “Канон св. В'ячеславу”. Проте найбільшу увагу вчений приділяє аналізу двох версій Життя В'ячеслава, які й започаткували святовацлавську традицію в Давній Русі.

У контексті загальної характеристики агіографічної літератури Є. Кабанець розглядає зв'язки Києво-Печерської лаври із Сазавським монастирем, який було засновано близько 1032 р. св. Прокопом. Ця обитель тривалий час (до кінця XI ст.) відігравала досить значну роль у збереженні церковно-слов'янських традицій у чеських землях. У 1095 р. було освячено новий кам'яний храм Сазавського монастиря. В одному з бічних престолів (праворуч від головного) храму було покладено частинки мощей Бориса і Гліба. Розповідаючи про цю подію, Є. Кабанець замислюється над питанням, яким чином ця реліквія потрапила з Русі в Чехію, й припускає, що частки мощей св. Бориса і Гліба міг передати до Сазавської обителі великий князь Ізяслав Ярославич (1024–1074) після того, як у 1073 р. його вдруге було вигнано з Києва й він знайшов прихисток у Священній Римській імперії²³.

Про життя й діяльність св. Прокопа (на основі агіографічних джерел) та про історію створення Сазавського монастиря підготував ґрунтовну розвідку І. Ліхтей²⁴. У ній він також звернув увагу на давню пам'ятку, пов'язану з цією обителлю та з Києвом – “Реймське Євангеліє”.

Пошуком предикатів типу *Ruthen*, *Ruthenus*, *Ruz* і под., а також вивченням топонімів земель, які в різний час належали чеським князям і королям, дослідженням династичних шлюбів цих правителів з Рюриковичами, з'ясуванням характерних назв поселень, заснованих вихідцями з Русі, займається Мирослав Волощук²⁵.

Окрему сторінку студій українських богемістів-медієвістів становить дослідження процесів формування та розвитку міст Чехії. У цьому контексті слід відзначити кандидатську дисертацію “Формування та розвиток міст Чехії (1197–1306 рр.)”, яку в Київському славистичному університеті захистив Тарас Олексієвець. Дуже вдалимими є встановлені автором хронологічні рамки, адже вказаний часовий відрізок – це період

²³ Є. Кабанець, *Op. cit.*, с. 74.

²⁴ І. Ліхтей, *Сазавський монастир і доля слов'янської богослужби в Чеській державі Приємисловичів (XI ст.)*, Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна) 4 (2015) 282–299.

²⁵ М. Волощук, “Русь” в чеських землях (Богемія, Моравія, Силезія) XI–XIV вв.: *избранные проблемы*, *Rossica antiqua* 2 (2014) 3–42.

правління п'ятьох останніх Пршемисловичів (Пршемисла Отакара I, Вацлава I, Пршемисла Отакара II, Вацлава II і Вацлава III), коли Чеська держава мала статус спадкового королівства і в соціально-економічному житті країни спостерігалися суттєві перетворення. Вони були пов'язані з прискореним розвитком сільського господарства, розгортанням колонізаційних процесів, трансформацією системи градів (замків), становленням товарно-грошових відносин. Як відомо, саме ці процеси й зумовили появу міст. Тож у своїй дисертаційній праці Т. Олексієвець проаналізував історіографію та стан джерельної бази, простежив еволюцію градської системи, висвітлив урбанізаційні процеси в Чеському королівстві у XIII ст., розглянув функції та типологізацію міст і проаналізував основні складові їх розвитку.

Про нові віяння в оцінці гуситського руху знаходимо в дослідженнях Дмитра Наливайка. Йдеться, передусім, про його ґрунтовну розвідку "Гуситський рух і Україна"²⁶. В ній автор висвітлює питання участі українців у гуситських війнах, а також намагається з'ясувати, який вплив мали ці події на подальший розвиток чесько-українських зв'язків.

Події, що відбувалися в Чеському королівстві у середині XV ст., тобто після гуситських воєн, простежив у одній зі своїх статей І. Ліхтей. Власне предметом дослідження стала зовнішня політика чеського короля Їржі з Подебрад (1458–1471) крізь призму запропонованого цим правителем "Договору про встановлення миру у християнському світі"²⁷. До речі, досить ґрунтовний аналіз цієї студії, як і деяких інших праць І. Ліхтея з історії Чехії XIII ст., зробив львівський учений Олексій Вінниченко²⁸.

Сучасні українські богемісти цікавляться також історією Чеського королівства за правління династії Ягеллонів (1471–1526), зокрема процесом формування тут станово-представницької монархії. У цьому контексті заслуговують на увагу публікації молодого ужгородського медієвіста Ярослава Андрусяка²⁹. Підсумком його наукових пошуків з богемістики став успішний захист у червні 2016 р. кандидатської дисертації з про-

²⁶ Д. Наливайко, *Гуситський рух і Україна (З історії чесько-українських зв'язків)*, Хроніка 2000. Український культурологічний альманах 25–26 "Україна – Чехія", ч. 1 (1999) 76–88.

²⁷ І. Ліхтей, *Проект "Договору про встановлення миру у християнському світі" гуситського короля Їржі з Подебрад*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 4 (1999) 87–97.

²⁸ О. Вінниченко, *Дослідження проблем середньовічної європейської історії*, Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка, Л. (Львівський національний університет імені Івана Франка) 2004, с. 281–283.

²⁹ Я.Я. Андрусяк, *Загострення внутрішніх протиріч у Чеському королівстві після смерті Їржі з Подебрад*, Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія 19 (2007) 72–78. Я.Я. Андрусяк, *Аграрний розвиток Чеського королівства у період правління династії Ягеллонів (кінець XV–*

блеми формування станової монархії у землях Корони Чеської в останній третині XV – першій чверті XVI ст.³⁰ У ній автор досить докладно простежує перипетії суперництва за чеський трон, що розгорілися між угорським королем Матяшем Корвіном та представниками польських Ягеллонів після смерті Їржі з Подебрад. При цьому дослідник намагається з'ясувати, яку роль у згаданому протистоянні відігравала чеська шляхта, адже саме завдяки її позиції чеським королем став Владислав Ягеллон.

Щоправда, новообраний правитель фактично сприймався як іграшка в руках вищої шляхти. З прийняттям так зв. “Владиславових постанов” королівську владу в країні було суттєво обмежено, а міста позбавлено багатьох повноважень. Тож цілком виправдано Я. Андрусяк приділяє значну увагу протистоянню між вищим станом та містянами, в ході якого королівські міста зуміли відстояти свої основні права, однак зазнали чималих матеріальних збитків.

Кандидатська дисертація Я. Андрусяка стала сходиною до вивчення історії країн Центральної Європи загалом і земель Корони Чеської зокрема. До речі, кілька наукових студій з окресленої проблематики Я. Андрусяк підготував у співавторстві з молодим ученим Яною Товтин³¹. Зауважимо, що Я. Товтин вивчає також передумови та процес утвердження на чеському троні перших представників династії Габсбургів³².

початок XVI ст.), Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія 21 (2008) 104–107. Я.Я. Андрусяк, *Польсько-угорське протистояння на Кутногорському з'їзді 1471 року та позиція чеського дворянства*, Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія 1 (2009) 125–131. Я.Я. Андрусяк, *Роль та функції органів станового представництва у чеських землях за правління династії Ягеллонів (1471–1526 рр.)*, Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету 42 (2015) 217–221. Я.Я. Андрусяк, *Протистояння між католиками та утравістами у Чеському королівстві в період правління Владислава II Ягеллона (1471–1485 рр.)*, Українці й народи Центрально-Східної Європи: культура та історична спадщина. Збірник наукових праць на пошану Михайла Тиводара за ред. І. Ліхтея, Ужгород (Видавництво “Карпати”) 2015, с. 102–118. Я.Я. Андрусяк, *Святовацлавська угода 1517 року: юридичне завершення протистояння між вищим і міським станами Чеського королівства*, Історичний часопис з богемістики і словакістики за ред. І.М. Ліхтея 5 (2015) 27–33.

³⁰ Я.Я. Андрусяк, *Формування станово-представницької монархії у Чеському королівстві за правління Ягеллонів (1471–1526)*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук, Ужгород 2016, 20 с.

³¹ Я.І. Товтин, Я.Я. Андрусяк, *Суперництво між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон (середина XV–початок XVI ст.)*, Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія 1 (2008) 198–202. Я.І. Товтин, Я.Я. Андрусяк, *Завершення суперництва між Габсбургами та Ягеллонами за чесько-угорський трон і підписання Братиславського договору 1515 р.*, Схід. Аналітично-інформаційний журнал 5 (2008) 61–63.

³² Я.І. Товтин, *Обрання Фердинанда I Габсбурга чеським королем*, Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Наук. зб. за ред. Лендьял М., Ліхтей І., Стряпко А.,

Заслуговує на увагу вивчення Тетяною Волошин (Вакуленко) процесу поширення у землях Корони Чеської реформаційних течій наприкінці XV – у першій половині XVI ст. У цьому контексті, зокрема, аналізується проникнення в країну ідей Мартина Лютера, народної Реформації та виникнення нових, більш радикальних, течій³³.

Питання діяльності чеських станів у XVI – першій половині XVII ст. стало предметом дослідження магістрів з Києво-Могилянської академії Світлани Матяш і Тетяни Нагірняк. Так, С. Матяш простежила хід і наслідки засідання сейму чеських станів 1608 р., на якому обговорювалося питання прав і привілеїв католиків та утраквістів³⁴. Натомість Т. Нагірняк проаналізувала становище і статус шляхти Чехії до і після битви під Білою горою (1620 р.)³⁵.

Отже, є чимало статей, що торкаються тих чи інших аспектів чеської історії доби Середньовіччя, які мають усі шанси перерости у ґрунтовні дослідження. На системне вивчення чекає, до прикладу, період правління у Чеському королівстві династії Люксембургів. Майже не досліджується соціальна й економічна історія чеського Середньовіччя, і це попри те, що на межі XIX–XX ст. згадані аспекти активно вивчалися в Київському університеті св. Володимира. Йдеться про науковий доробок видатного українського історика чеського Середньовіччя Антона Ясинського (1864–1933), який у 1901 р. захистив у Київському університеті дисертацію “Основи соціального устрою чеського народу в епоху панування звичаєвого права” і став ординарним професором. Дисертацію було видано в двох томах під загальною назвою “Очерки и исследования по социальной и экономической истории Чехии в средние века” (Юрьев, 1901)³⁶. Тож українським медієвістам-богемістам є над чим працювати, що пізнавати й відкривати.

Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2013, с. 68–72. Я.І. Товтин, *Матримоніальна політика Габсбургів та їхні перші спроби закріпити угорські й чеські землі у середині XV ст.*, Історичний часопис з богемістики і словакістики за ред. І.М. Ліхтея 5 (2015) 19–26.

³³ Т.І. Волошин, *Проникнення реформаційних ідей Мартина Лютера на землі Чеської корони*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 24 (2010) 134–138. Т.І. Вакуленко, *Історія розвитку радикальних реформаційних течій на землях Корони Чеської наприкінці XV – у першій половині XVI століть*, Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія 2 (33), Ужгород (2014) 88–91.

³⁴ С. Матяш, *Сейм 1608 р. в Короні св. Вацлава як приклад місцевого самоврядування*, Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Наук. зб. за ред. Лендьел М., Ліхтей І., Стряпко А., Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2013, с. 73–83.

³⁵ Т. Нагірняк, *Становище і статус шляхти Чехії за титулатурою до і після Білої гори*, Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право. Наук. зб. за ред. Лендьел М., Ліхтей І., Стряпко А., Ужгород (Поліграфцентр “Ліра”) 2013, с. 84–97.

³⁶ О. Новикова, *Український дослідник чеського Середньовіччя*, Хроніка 2000. Український культурологічний альманах 25–26 “Україна – Чехія”, ч. 1 (1999) 43–45.

ЗМІСТ

Пам'яті Павла Степановича Соханя

<i>Г. Папакін (Київ)</i> . П.С. Сохань і становлення сучасної української академічної археології	5
--	---

Джерела та джерелознавство слов'янської історії

<i>В. Корнієнко (Київ)</i> . Графіті на фрагменті личкувального розчину Золотих Воріт Києва: нове дослідження	11
<i>І. Ярмошик (Житомир)</i> . “Апологія” Бернарда Претвича як джерело до історії українського козацтва середини XVI ст.	17
<i>І. Ворожбит (Київ)</i> . Закордонне відрядження Тимофія Флоринського у листах Віри Флоринської	50
<i>О. Біла (Житомир)</i> . Культура та наука на сторінках волинської періодики XIX – початку XX ст.	71
<i>В. Хоменко (Київ)</i> . Повернення Михайла Грушевського до України у 1924 році в світлі історичних джерел	88
<i>О. Музичко (Одеса)</i> . Біля витоків деколонізації: демонтаж пам'ятників російським царям в Одесі у 1917–1920 роках	101
<i>Ю. Коренюк (Київ)</i> . Маловідомі документи періоду демонтажних робіт у Михайлівському Золотоверхому соборі (звіт Д. Кіпліка за результатами демонтажу фресок)	114

Історіографія та історія слов'янознавства

<i>Н. Весельська (Житомир)</i> . Історія Києво-Могилянської академії у дослідженнях польського історика Олександра Яблоновського (1829–1913 рр.)	168
<i>А. Папакін (Київ)</i> . Проблема походження ранньосередньовічної держави П'ястів: нові підходи у сучасній польській історіографії	174
<i>І. Ліхтей (Ужгород)</i> . Історія середньовічної Чеської держави крізь призму сучасної української богемістики	185
<i>Г. Потульніцький (Київ)</i> . Політична діяльність мазепинської еміграції в американо-канадській та французькій історіографії: концепції і контекст	196

<i>А. Ганул (Київ)</i> . Іван Хорват як очільник Нової Сербії у сучасній британській та американській історіографії	204
<i>Д. Гордієнко (Київ)</i> . “Історія Русів” в осмисленні Бориса Крупницького	215
<i>Н. Солонська (Київ)</i> . Канадське наукове видання “Slavistica”: історичний огляд (1948–1958)	226

Історія та культура слов'ян

<i>В. Корнієнко, М. Стрихар (Київ)</i> . Амфора-корчага з розкопок Т. Мовчанівського у південній внутрішній галереї Софійського собору 1936 р.: реставрація та дослідження	244
<i>О. Джура (Київ)</i> . Історико-географічні знання Теодосія (на основі аналізу життя св. Сави Сербського)	253
<i>С. Оляніна (Київ)</i> . “Закон гармонії” Ф.Б. Растреллі: про задум іконостасу Андріївської церкви в Києві	262
<i>І. Нетудихаткін (Київ)</i> . Освячення Андріївської церкви у Києві 19 серпня 1767 р.: обставини, дійові особи, перебіг подій	273
<i>Р. Ковальчик (Лодзь)</i> . Герой трьох народів – польського, французького та українського – генерал Кароль Отто Княжевич	282
<i>І. Чигирик (Київ)</i> . Організація церковно-релігійного виховання учнів у Києво-Софійському духовному училищі (1839–1920)	308
<i>В. Потульницький (Київ)</i> . Консервативний рух галицької західноукраїнської традиційної еліти напередодні і в період Першої світової війни	322

Вводячи до наукового обігу низку архівних джерел з архівів України, Австрії та Німеччини, зокрема з ЦДАВО України, ЦДІА України у Львові, архіву Haus-Hofund Staats archiv Wien, Auswärtiges Amt Politisches Archiv Bonn, автор досліджує політичний рух галицької шляхти напередодні і в ході Першої світової війни і, вивівши власну дефініцію поняття еліти, приходить до висновку, що цей рух мав на меті вирішити питання постання української держави династичним шляхом. Галицький консерватизм вирізнився напередодні Першої світової війни, відколи польський шляхтич з Правобережної України В'ячеслав Липинський створив спільну ідеологію для різних територіальних відламів традиційного українського консерватизму. Можливість постання галицького консерватизму була спричинена перенесенням туди вже сформованої на Правобережній Україні гетьманської ідеології В. Липинським, з одного боку, а також певною еволюцією самих австрійських монархічних кіл на чолі з Францом-Фердинандом і Вільгельмом Габсбургом-Вишиваним, які прагнули запобігти кризі австрійської монархії, з іншої сторони. До цих кіл входила й українська галицька шляхта – А. Шептицький, К. Гужковський, М. Василько, Є. Олесницький та ін. За-